

ГРАД
ПИРОТ

ALATI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U FUNKCIJI NOVE INDUSTIJALIZACIJE LOKALNIH SAMOUPRAVA

Docent dr Dragan Č. Kostić¹

Mr Vladan S. Vasić²

Apstrakt: *Koja sredstva lokalna samouprava ima na raspolaganju kako bi privukla direktne investicije radi povećanja uposlenosti i usvajanja novih tehnologija u cilju socijalno ekonomskog napredka?*

Da li savremeni mehanizmi namenjeni lokalnom ekonomskom razvoju, kao što su instrumenti za privlačenje direktnih investicija (finasijski podsticaji, poreska oslobođenja, povoljni krediti, poslovanje u slobodnim ekonomskim zonama, itd) garantuju uspeh i koliko su ti alati efikasni i efektivni u kreiranju stabilnog i naprednog poslovnog okruženja?

Unapređenje poslovnog okruženja (makro i mikro) neophodno je za podsticanje poduzetništva, stvaranje novih i unapređenje poslovanja postojećih kompanija u lokalnim zajednicama. To podrazumeva uspostavljanje naprednog pravnog, socijalnog i društveno-ekonomskog ambijenta posvećenog poslovanju, kroz korišćenje posebnih podsticajnih mera na nivou države, lokalne samouprave i specijalnih ekonomskih zona, kao što su slobodne zone, izvozno proizvodne zone, naučni i tehnološki parkovi, itd.

Sveobuhvatnu primenu ovih mera treba omogućiti kompanijama kroz usluge specijalizovanih službi lokalne samouprave kao što su kancelarije za lokalni ekonomski razvoj, udruženja privrednika i uprave slobodnih zona.

Ključne reči: *Lokalna samouprava, lokalni ekonomski razvoj, privlačenje direktnih investicija, napredno poslovno okruženje, slobodne zone.*

1. Uvod

Ključan faktor koji omogućava ubrzani ekonomski razvoj je povoljno poslovno okruženje. Poslovno okruženje se sastoji od velikog broja činilaca, internih i eksternih, kao

---

¹ Univerzitet Megatrend Beograd, Fakultet za menadžment Zaječar, Republika Srbija
dragan.kostic3@gmail.com

² Gradonačelnik, Grad Pirot, Republika Srbija, vladanvasic@hotmail.com

što su: uposlenici, klijenti, vlasnici, menadžment, poslovna regulativa, zakoni, izvršna i zakonodavna vlast na lokalnom i republičkom nivou, tržište, ponuda i potražnja, kupci i dobavljači itd. Kombinacija ovih faktora čini poslovno okruženje koje direktno utiče na funkcionisanje privrede i privrednih subjekata.

Veoma je važno da država i lokalna samouprava merama ekonomske politike kreiraju povoljno poslovno okruženje. Mere ekonomske politike Republike Srbije, sa posebnom pažnjom usmerenom ka razvoju alata lokalnog ekonomskog razvoja, osnova su za privlačenje direktnih investicija koje sa sobom donose savremene tehnologije, povećanje uposlenosti i novu industrijalizaciju. Ovaj proces dovodi do ekonomskog rasta i povećanja standarda stanovništva kao i obrazovnog i kulturnog razvoja zajednice.

2. Faktori poslovnog okruženja (interni i eksterni, makro i mikro)

Interni faktori se odnose na činioce koji se tiču unutrašnje organizacije kompanija i koje kompanije mogu da kontrolišu. To su misija, vizija i ciljevi organizacije, poslovna politika, organizaciona kultura i struktura, presonalni, funkcionalni faktori i menadžment. Čine ih i odnosi između uposlenih, odnosi između organizacionih celina kao i finasijsko stanje kompanije kao što su prihod, dobit, investiciona snaga. Važnu ulogu igraju i lokacija kompanije, stanje opreme, infrastrukture i nivo informacionih tehnologija.

Eksterni faktori su činioci koji ne zavise od kompanije već predstavljaju spoljašnje uticaje koji mogu biti veoma različiti: makro – koji utiču na celu ekonomiju i njene činioce kao što su internacionalni, klimatski, politički, socijalni, makroekonomski, poreski, regulatorni, pravni, kulturološki, i tehnološki kao i mikro - oni koju utiču na poslovanje kroz aktivnosti usmerenih ka kompaniji od strane klijenata, dobavljača, konkurencije, tržišta.

3. Unapređenje poslovnog okruženja

Unapređenje poslovnog okruženja (na makro i mikro nivou) neophodno je za podsticanje poduzetništva, stvaranje novih i unapređenje poslovanja postojećih kompanija u lokalnim zajednicama. Napredno poslovno okruženje podrazumeva napredan pravni, socijalni i društveno-ekonomski ambijent posvećen poslovanju koji je dostupan svima.

Da bi se poslovno okruženje efikasno i efektivno unapredilo na lokalnom nivou potrebno je kombinovati državne mere sa merama lokalne samouprave. Prvi korak ka stvaranju naprednog poslovnog okruženja u funkciji lokalnog ekonomskog razvoja je korišćenje instrumenti za privlačenje direktnih investicija (finasijski podsticaji, poreska oslobođenja, povoljni krediti, poslovanje u slobodnim zonama, itd).

Primenu ovih mera treba omogućiti kompanijama kroz usluge specijalizovanih službi lokalne samouprave kao što su kancelarije za lokalni ekonomski razvoj, udruženja privrednika i uprave slobodnih zona.

Svetska banka pod pojmom lokalnog ekonomskog razvoja podrazumeva „*skup aktivnosti oje imaju za cilj da izgrade kapacitete lokalne zajednice da unapredi svoju ekonomsku budućnost i kvalitet života za sve*“. Slično, Brajant i Sofski težište stavljaju na „*aktivnosti koje se sprovode naodređenom području sa ciljem dostizanja održivog društveno-ekonomskog razvoja*“ Obe definicije dobro izražavaju savremen koncept

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

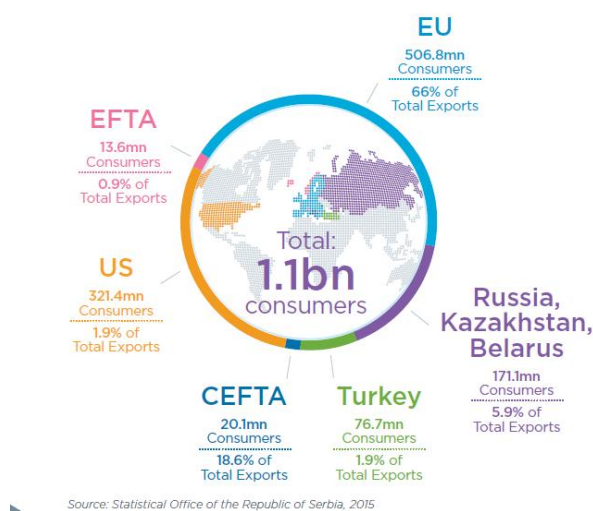
lokalnog ekonomskog razvoja koji se ne ograničava samo na ekonomskim pitanjima, već koji razvoj stavlja u kontekstu ukupnog kvaliteta života u prvom slučaju, odnosno društveno-ekonomskog razvoja u drugom slučaju.³

4. Instrumenti za privlačenje direktnih investicija

4.1 Državne pogodnosti

Opšte pogodnosti:

- Lokacija na koridoru 10;
- Sporazumi o slobodnoj trgovini sa (EU, CEFTA, EFTA, Turskom Ruskom Federacijom, Belorusijom i Kazahstanom);

Državna pomoć⁴ u Srbiji je regulisana po ugledu na evropsku uniju. Pomoć se dodeljuje: radi unapređenja ekonomskog razvoja područja Republike Srbije sa izuzetno niskim životnim standardom ili visokom stopom nezaposlenosti, radi otklanjanja ozbiljnog poremećaja u privredi ili izvođenja određenog projekta od posebnog značaja za Republiku Srbiju, za unapređenje razvoja određenih privrednih delatnosti ili određenih privrednih područja u Republici Srbiji, ukoliko se time ne narušava, niti postoji pretnja ozbiljnom narušavanju konkurencije na tržištu, kao i za unapređenje zaštite i očuvanja kulturnog nasleđa.

³ Lokalni ekonomski razvoj u Srbiji, priručnik za praktičare, Urban institut iz Vašingtona (The Urban Institute, Washington DC, USA)

⁴ Zakon o kontroli državne pomoći, Sl. Glasnik br. 51/2009

Docent dr Dragan Č. Kostić, Mr Vladan S. Vasić

Državna pomoć se dodeljuje iz javnih sredstava na selektivnoj osnovi, korisnici državne pomoći stiču povoljniji položaj u odnosu na ostale konkurente na tržištu (ekonomska prednost) pri čemu pomoć ne sme da narušava konkurenciju na tržištu.

Državna pomoć se ostvaruje u više kategorija kao regionalna, horizontalna, sektorska i kao državna pomoć male vrednosti. Za privlačenje direktnih investicija značajne su sledeće pogodnosti:

a) Specijalne poreske olakšice:

- Za investicije preko jedne milijarde dinara i 100 dodatno zaposlenih radnika ne plaća se porez na dobit u periodu od 10 godina;
- Poreski kredit u iznosu do 20% investicije za srednja i velika preduzeća, maksimalno do 33% ukupnih poreskih obaveza;
- Poreski kredit u iznosu do 40% investicije za mala preduzeća, maksimalno do 70% ukupnih poreskih obaveza;
- Prenos gubitaka u periodu do 5 godina;
- Pravo na povraćaj 65-75% dela plaćenih doprinosa za obavezno socijalno osiguranje;
- Umanjenje do 50% godišnjeg poreza na dohodak;
- Umanjenje oporezivog dela zarade u fiksnom iznosu od 11.000 RSD;
- Poreske pogodnosti za novozaposlene radnike;
- Oslobođanje se plaćanja poreza na dobit pravnih lica za radno osposobljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalidnih lica, srazmerno učešću tih lica u ukupnom broju zaposlenih.

b) finansijski podsticaji investitorima

Na osnovu Uredbe o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija („Službeni glasnik RS“, br. 110/16), sredstva za privlačenje direktnih investicija obezbeđuju se u budžetu Republike Srbije⁵. Sredstva se mogu koristiti za finansiranje investicionih projekata u proizvodnom sektoru i sektoru usluga koje mogu biti predmet međunarodne trgovine i za finansiranje investicionih projekata iz oblasti poljoprivrede, ugostiteljstva i trgovine.

Vrsta podsticaja koja se može dodeliti:

- Podsticaji za opravdane troškove bruto zarada - 20%
- Dodatni podsticaji za radno intenzivne projekte- opcioni dodatakod 10% od iznosa troškova dvogodišnjih bruto zarada (preko 200 novih radnih mesta), 15% (preko 500) i 20% (preko 1.000).

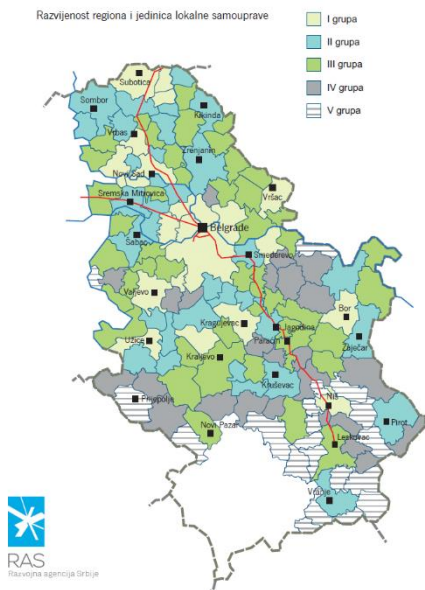
---

⁵ Izvor podataka sa interneta: www.ras.gov.rs

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

- Dodatni podsticaji za kapitalno intenzivne projekte - opcioni dodatak od 10% na visinu opravdanih troškova ulaganja (za 1. grupu opština), 15% (za 2. grupu), 20% (za 3. grupu), 25% (za 4. grupu) i 30% (za devastirana područja).
- Za investicione projekte u sektoru usluga koje mogu biti predmet međunarodne trgovine čija je minimalna vrednost 150.000 evra i kojim se obezbeđuje zapošljavanje najmanje 15 novih zaposlenih na neodređeno vreme odnosno otvaranje najmanje 15 novih radnih mesta povezanih sa investicionim projektom može biti dodeljeno od 3.000 do 7.000 evra po novom radnom mestu u zavisnosti od stepena razvijenosti lokalne samouprave.

Razvijenost regiona i jedinica lokalne samouprave

I Grupa - Opštine				
Bačka Palanka	Vajevo	Kragujevac	Pančevo	Stara Pazova
Beograd	Vrbas	Lajkovac	Pečinci	Subotica
Beočin	Vršac	Niš	Požarevac	Ušice
Bor	Kanjža	Novi Sad	Senta	Čačak
II Grupa - Opštine				
Ada	Bečej	Jagodina	Novi Kneževac	Sremska Mitrovica
Aleksandrovac	Vranje	Kikinda	Pirot	Sremski Karlovci
Apatin	Vrnjačka Banja	Kosjerić	Požega	Temerin
Arandelovac	Gornji Milanovac	Kruševac	Rača	Topola
Arije	Zaječar	Kula	Ruma	Čajetina
Bačka Topola	Zrenjanin	Lapovo	Smederevo	Šabac
Bački Petrovac	Indija	Majdanpek	Sombor	
III Grupa - Opštine				
Alibunar	Despotovac	Kraljevo	Osečina	Titel
Bajina Bašta	Žabalj	Leskovac	Očučani	Trstenik
Batočina	Žitiste	Loznica	Paraćin	Čievac
Bač	Ivanjica	Lučani	Plandište	Čuprija
Bela Crkva	Irig	Ljubovija	Prokuplje	Ub
Bogatić	Kladovo	Mali Iđoš	Svilajnac	Čoka
Boljevac	Knić	Negotin	Sečanj	Šid
Velika Plana	Kovačica	Nova Crnja	Smederevska Palanka	
Veliko Gradište	Kovin	Novi Bečej	Sokolobanja	
Vladimirci	Koceljeva	Novi Pazar	Srbobran	
IV Grupa - Opštine				
Aleksinac	Vladičin Han	Kruševac	Merošina	Raška
Babušnica	Vlasotince	Krupanj	Mionica	Rekovac
Bela Palanka	Čačani	Kuršumlija	Nova Varoš	Svirijev
Blace	Golubac	Kučevo	Opovo	Sjenica
Bojnik	Dimitrograd	Lebane	Petrovac na Mlavi	Surdulica
Bosilegrad	Doljevac	Lijig	Preševo	Trgovište
Brus	Žabari	Mali Zvornik	Prilbij	Tutin
Bujanovac	Žagubica	Malo Crniče	Prnjepolje	Crna Trava
Varvarin	Žitarađa	Medveđa	Ražanj	

Minimalni uslovi za apliciranje:

- I grupa - 50 radnih mesta i 600.000 evra opravdanih troškova ulaganja
- II grupa - 40 radnih mesta i 600.000 evra opravdanih troškova ulaganja
- III grupa - 30 radnih mesta i 300.000 evra opravdanih troškova ulaganja
- IV grupa - 20 radnih mesta i 150.000 evra opravdanih troškova ulaganja

c) Subvencije Nacionalne službe za zapošljavanje

Program Subvencija za zapošljavanje, Program stručne prakse, i Program prekvalifikacije. Subvencija za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih na novootvorenim radnim mestima u visini od 150.000 do 3000.000 dinara, odobrava se poslodavcima koji pripadaju privatnom sektoru, u jednokratnom iznosu, radi zapošljavanja nezaposlenih koji se vode na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje.

Subvencija za samozapošljavanje namenjena je nezaposlenima koji se vode na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje (u daljem tekstu: Nacionalna služba) i imaju završenu obuku za započinjanje sopstvenog posla. Subvencija za samozapošljavanje dodeljuje se u jednokratnom iznosu od 180.000,00 dinara, odnosno 200.000,00 dinara u slučaju samozapošljavanja viškova zaposlenih ili 220.000,00 dinara za nezaposlene osobe sa invaliditetom, radi osnivanja radnje, zadruge ili drugog oblika preduzetništva, kao i osnivanja privrednog društva, ukoliko osnivač zasniva u njemu radni odnos.

- d) Privremeno poresko oslobođenje na dobit pravnih lica
- e) Kompanije su izuzete od poreza na dobit za period od 10 godina počev od prve godine u kojoj prijave oporezivi dobitak ukoliko investiraju u iznosu koji prelazi približno 9 miliona € u osnovnim sredstvima, i zaposle najmanje 100 novih radnika tokom investicionog perioda
- f) Prenos gubitaka
- g) Poreski gubitak naveden u poreskoj prijavi može se preneti i nadoknaditi za budućće profite u periodu do 5 godina.
- h) Godišnji odbici za porez na dobit
- i) Za građane koji nisu državljani Srbije, godišnji prihod se oporezuje ukoliko prelazi iznos trostruke prosečne godišnje zarade u Srbiji.
- j) Poreska stopa je 10% za godišnji prihod u iznosu do 6 prosečnih godišnjih zarada u Srbiji, a 15% za deo godišnjeg prihoda koji prelazi 6 puta prosečnu godišnju zaradu u Srbiji. Oporezivi prihod se dodatno smanjuje za 40% prosečne godišnje zarade za poreskog obveznika i 15% prosečne godišnje zarade za svakog izdržavanog člana porodice. Ukupan iznos umanjenja ne može preći 50% oporezivog prihoda.
- k) Izbegavanje dvostrukog oporezivanja
- l) Ako je poreski obveznik već platio porez na dobit ostvarenu u inostranstvu, ima pravo na kredit za porez na dobit pravnih lica u Srbiji za već uplaćeni iznos. Isto pravo uživa poreski obveznik koji ostvaruje prihode i plaća porez na dohodak građana u nekoj drugoj zemlji, pod uslovom da postoji ugovor o dvostrukom oporezivanju sa tom zemljom.
- m) Bescarinski uvoz sirovina i poluproizvoda
- n) Strani investitori u Srbiji mogu da uživaju u benefitima od slobodnog uvoza sirovina i poluproizvoda za izvozno orijentisanu proizvodnju. Ova pogodnost se može postići ili poslovanjem u jednoj od slobodnih zona u Srbiji ili putem carinske dozvole za spoljno orijentisanu prerađivačku proizvodnju. U oba slučaja, gotovi proizvodi moraju biti 100% namenjeni izvozu.
- o) Bescarinski uvoz mašina i opreme
- p) Strani investitori su izuzeti od placćanja carine na uvezenu opremu i mašine koje predstavljaju udeo stranog investitora u kapitalu preduzeća u Srbiji.

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

q) Pogodnosti poslovanja po Zakonu o slobodnim zonama:

Slobodne zone, kao instrument ekonomske politike, mogu da izvrše pozitivan uticaj na proces restrukturiranja privrede Republike Srbije u segmentu privlačenja direktnih stranih investicija, povećanja tehnološkog nivoa u proizvodnji i uslugama što bi uslovlilo razvoj novih preduzeća i povećanje zaposlenosti. Pogodnosti za korisnike slobodnih zona:

- Uvoz robe i usluga u slobodnu zonu i izvoz robe i usluga iz slobodne zone su slobodni;
- Na uvezeni repromaterijal za robu namenjenu izvozu ne plaća se carina, PDV i druge uvozne dažbine;
- Na uvezenu opremu, mašine i građevinski materijal ne plaća se carina, PDV i druge uvozne dažbine;
- Oslobođanje od plaćanja PDV na unos dobara u slobodnu zonu, kao i pružanje prevoznih i drugih usluga u vezi sa unosom dobara;
- Oslobođanje od plaćanja PDV-a na promet dobara i usluga u slobodnoj zoni, kao i na promet korisnika dve zone;
- Oslobođanje proizvodnih korisnika plaćanja PDV-a na potrošnju energenata;
- Uvoz u slobodnu zonu svih vrsta roba oslobođen je plaćanja carine;
- Roba iz slobodne zone može se plasirati na domaće tržište uz plaćanje carine i carinskih dažbina. Ako je roba koja ulazi na carinsko područje Republike Srbije proizvedena u slobodnoj zoni ili podvrgnuta manipulaciji uz učešće domaće komponente, carina se plaća po propisanoj stopi samo na inostranu komponentu u toj robi;
- Uvoz u slobodnu zonu i izvoz iz nje su slobodni, tj. ne primenjuju se kvote, uvozne ili izvozne dozvole ili druga ograničenja spoljnotrgovinskog prometa;
- Roba se iz slobodne zone može privremeno izneti na ostali deo domaće teritorije ili uneti u slobodnu zonu sa ostalog dela domaće teritorije radi oplemenjivanja (prerade, dorade, obrade, ugradnje, opravke, kontrole kvaliteta, marketinške prezentacije itd.), što pruža velike mogućnosti povezivanja sa domaćom privredom;
- Slobodan transfer dobiti ostvarene obavljanjem delatnosti u slobodnoj zoni;
- Korisnici slobodne zone mogu uzimati u zakup, kupovati ili sami graditi proizvodne, skladišne ili poslovne objekte;
- Korišćenje usluga logističkog centra;
- Efikasna administracija u slobodnoj zoni
- Prava korisnika slobodne zone ustanovljena Zakonom o slobodnim zonama ne mogu biti umanjena drugim propisom.

4.2 Pogodnosti lokalne samouprave

Merama države mogu da se pridruže i lokalne samouprave kreirajući povoljno poslovno okruženje na lokalnom nivou kroz podršku kompanijama. Ovakve mere omogućavaju sprovođenje ravnomernog regionalnog razvoja i u sinergiji sa državnim merama stvaraju prostore ubrzanog ekonomskog razvoja. U cilju unapređenja ekonomskog razvoja i smanjenja stope neuposlenosti kao i unapređenja razvoja preduzetništva, lokalne samouprave mogu da ponude investitorima različite pogodnosti u zavisnosti od svojih specifičnosti:

- kompletno infrastrukturno opremljeno zemljište (pruga, ulice, voda, struja, telefoni, ograde, osvetljenje, obezbeđenje);
- izgradnja objekata bez plaćanja opštinskih taksi (20-30% jeftinija gradnja);
- formiranje slobodne zone na svojoj teritoriji;
- korišćenje usluga transportno logističkog centra
- izgradnju objekata namenjenih inkubaciji proizvodnih aktivnosti;

Pogodnosti privrednim društvima moguće je ponuditi i kroz dodelu različitih vrsta pomoći, što se može videti na primeru Grada Pirot, koji je doneo odluku o dodeli pomoći male vrednosti privrednim subjektima na teritoriji Slobodne zone Pirot. Između ostalog ovom odlukom se odobravaju posebne pogodnosti privrednim subjektima pri:

- izgradnji objekata,
- eksploataciji novoizgrađenih objekata,
- povećanju broja novozaposlenih radnika u privrednom subjektu

Pomoć se dodeljuje korisnicima pri izgradnji objekta u vidu oslobađanja od plaćanja naknada, taksi i doprinosa:

1. Kod gradske uprave Grada Pirot ne plaćaju se:
  - a. sve administrativne naknade i lokalne komunalne takse koje se naplaćuju u postupku dobijanja odobrenja za izvođenje radova i upotrebne dozvole,
  - b. doprinos za uređivanje građevinskog zemljišta,
  - c. naknada za uverenje o pravu preče gradnje;
2. Kod javnih komunalnih preduzeća ne plaćaju se:
  - a. naknada za izdavanje uslova za priključenje na komunalnu infrastrukturu,
  - b. naknada za izdavanje saglasnosti za priključenje na komunalnu infrastrukturu,
  - c. naknada za priključenje na komunalnu infrastrukturu (osim materijalnih troškova).

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Pomoć se dodeljuje korisnicima kod eksploatacije objekta u vidu oslobađanja od plaćanja taksi, naknada i poreza za rok od tri godine od momenta izdavanja Rešenja o upotrebnoj dozvoli za novoizgrađene objekte i to:

1. Kod gradske uprave Grada Pirot ne plaćaju se lokalne komunalne takse
2. Kod javnih komunalnih preduzeća plaća se polovina naknade za komunalne usluge prema važećoj ceni za industrijske objekte
3. 50% poreza na imovinu kod Lokalne poreske administracije gradske uprave Pirot

Pomoć se dodeljuje korisnicima i za povećanje broja radnika, tj. novozaposlene radnike preuzete sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje Filijala Pirot, kroz refundaciju dela sredstava prethodno plaćenih troškova zarade koja su transferisana davaocu. Pomoć se dodeljuje kroz refundaciju 50% pripadajućih prihoda davaoca od poreza na zarade novozaposlenog radnika, plaćenih u prethodnom mesecu, na period od 3 godine.

Pomoć je moguće dodeliti korisniku samo u slučaju povećanja broja zaposlenih, a u odnosu na veličinu privrednog subjekta na način predviđen u tabeli:

Veličina pravnog lica	Broj novozaposlenih
Mala pravna lica	2 i više
Srednja pravna lica	5 i više
Velika pravna lica	50 i više

Pomoć se dodeljuje u obliku bespovratnih novčanih sredstava i izražava se u bruto iznosu, tj. u iznosu pre odbitka poreza i drugih naknada. Pomoć se isplaćuje u mesečnim ratama (iz više delova) i diskontuje se na vrednost pomoći u trenutku njene dodele, a kamata koja se u tom slučaju primenjuje je diskontna/referentna kamatna stopa koju određuje ministarstvo nadležno za poslove finansija, a objavljuje Komisija za kontrolu državne pomoći na svojoj internet stranici.

Privlačenje direktnih investicija veoma je efikasno korišćenjem instituta slobodnih zona. Za restrukturiranje privrede naročito je značajan uticaj koji slobodne zone mogu da imaju na tehnološki razvoj. Strani investitori u slobodne zone ne donose samo kapital, već i proizvodna i marketinška znanja (*know-how*), koja se mogu preneti na ostali deo privrede zemlje domaćina. Slobodne zone mogu doprineti transferu modernih tehnologija na različite načine. Direktan način je kroz svakodnevni kontakt sa stranim stručnjacima, konsultantima i menadžerima. Kroz aktiviranje domaće privrede, vrši se prenos i tehnoloških znanja na preduzeća u okolini. Opšte podizanje tehnološkog nivoa u proizvodnji, kao i privlačenje najsavremenije tehnologije, odvija se kroz direktno obrazovanje radne snage za primenu tehnologija i kroz uvoz potrebne opreme i znanja za njeno korišćenje i održavanje. Kroz konkurentne cene domaćih sirovina i jeftinu i visokostručnu radnu snagu, animiraju se strani investitori da svoj ulog donesu u obliku savremene opreme i tehnologije. Slobodne zone treba da privuku tehnološki složenije proizvodne procese. Potrebno je formiranje sopstvenih istraživačkih centara, *hi-tech* parkova i inkubatora razvoja na lokaciji slobodnih zona. Postoji i mogućnost stranog

ulaganja zasnovanog na ulaganju znanja, dok bi država domaćin angažovala visokoobrazovane kadrove. Time se nova tehnološka znanja prenose na domaću privredu, kada stručnjaci svoja znanja prenesu van granica slobodne zone (primer Tajvana i Kine). Transfer tehnologije ima svoje zakonitosti. Postoji opšta saglasnost da visoka tehnologija i komercijalna upotreba naučnih saznanja predstavljaju ključni faktor industrijskog i ekonomskog razvoja. U sadejstvu ekonomskih subjekata, kao što su dobavljači, potrošači, konkurencija, državne institucije i ekonomska politika, razvoj tehnoloških kapaciteta ima veliki uticaj. U procesu uspešne industrijalizacije država, koja se jasno vidi na primeru istočnoazijskih država – „azijskih tigrova” (Koreja, Singapur, Hong Kong i Tajvan), ekonomski rast je bio oslonjen na napretku tehnologija industrijskih preduzeća. Mogu se izabrati različiti prilazi povećanju tehnološkog razvoja države. U ekonomskoj literaturi⁶ su poznata tri pravca transfera tehnologija u zavisnosti od nivoa industrijskog razvoja države, koja imaju logičan put razvoja, tehnološki transfer kroz trgovinu, tehnološki transfer zasnovan na licencama i tehnološki transfer kroz direktne strane investicije i prodaju tehnologije.

Privlačenje direktnih investicija, bilo starnih ili domaćih, povećava uposlenost, što se čini kao najvažniji cilj domaće ekonomije. Ali stvarni cilj treba da bude održiva i razvojna ekonomija, što se samo može postići podizanjem nivoa znanja radne snage i usvajanjem naprednih tehnologija. To je prvi korak ka stvaranju sopstvenih inovativnih proizvoda i sopstvene nove industrije. To se može postići privlačenjem direktnih starnih investitora koji sa sobom nose savremene tehnologije.

Podsticajne mere na nivou države, regiona i lokalne samouprave mogu se obejediniti u povoljno poslovno okruženje u okviru specijalnih ekonomskih područja - slobodnih zona. Iskustva razvoja slobodnih zona u Srbiji u poslednjih desetak godina pokazuje da su slobodne zone uspešan alat za privlačenje proizvodnih operacija zasnovanih na savremenim tehnološkim rešenjima. Direktne investicije u slobodnim zonama su značajan deo ukupnog investiranja u Srbiji.

⁶ Bennett, D., Vaidya, K (2003.), Technology Transfer and Sustainable Industrial Development for Developing Countries reports on a part of work for the UNIDO initiative on technology transfer for sustainable industrial development.

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Na ovaj način lokalna samouprava, može ponuditi investitorima sve što oni traže⁷ na jednom mestu u granicama slobodne zone: predvidiv poreski i bezcarinski okvir u dužem vremenskom periodu, ekonomsku stabilnost (kreditni rejtnig zemlje, održivost servisiranja javnog i spoljnog duga, inflacija, stope zaduživanja itd.), napredno poslovno okruženje (niske cene komunalnih usluga, taksa i naknada na lokalnom nivou, kvalitetne usluge koje lokalna administracija pruža i opredeljenost ka podršci razvoju privatnog biznisa), investicione podsticaje (državne i lokalne), dostupnost stručne radne snage, niži troškovi rada, efikasnost i produktivnost zaposlenih, adekvatan obrazovni sistem, *greefiled* i *brownfield* industrijske hale i poslovne zgrade, adekvatnu komunalnu i energetska infrastrukturu, troškovi energenata bez PDV-a, sporazume o slobodnoj trgovini itd.

5. Mera unapređenja poslovnog okruženja

Da li je neka ekonomija postigla cilj, unapredila poslovno okruženje i privukla direktne investicije pokazuju različita svetska rangiranja. U svetu postoje više merila unapređenja poslovnog okruženja. Najpoznatija i najegzaktnija su Lakoća poslovanja Svetske banke (*Doing Business*, World Bank⁸), **Indeks ekonomskih sloboda Heritadž instituta i World strit žurnala** (*Index of economic freedom Wall Street Journal and the Heritage Foundation*⁹) od 1995. godine, **Indeks ekonomskih sloboda u svetu koji objavljuje Frejzer institut iz Kanade od 1975 godine** (*Economic Freedom in the World, Fraser Institute Canada*¹⁰) i Globalna konkurentnost Svetskog ekonomskog foruma (*The Global Competitiveness, World Economic Forum*¹¹)

Na listi lakoće poslovanja Svetske banke (*Doing Business*, World Bank) ekonomija Srbije napredovala je za impozantnih 48 mesta sa 91. u 2014, na 43. mesto u 2018. godini (od 190 zemalja na listi). Relan napredak je za 25 mesta s obzirom da je Svetska banka menjala metodologiju 2014/2015.

Lakoća poslovanja Svetske banke meri relativno mali broj parametara tako da bi se o jednoj ekonomiji stekla prava slika potrebno je posmatrati i istraživanja iz drugih izvora. *Doing Business* analizira specifične oblasti poslovne regulative u državama i to: započinjanje biznisa, rešavanje građevinskih dozvola, snabdevanje električnom energijom, registrovanje svojine, dobijanje kredita, zaštita manjinskih investitora, plaćanje poreza, prekogranična trgovina, sprovođenje ugovora i rešavanje nesolventnosti. Ovakva analiza ne pokriva sve oblasti koje utiču na poslovno okruženje neke zemlje kao i na njenu konkurentnost. *Doing Business* ne uključuje tržište, radnu snagu, makroekonomske podatke, stanje infrastrukture

---

⁷ Izvor podataka sa interneta: Stalna konferencija gradova i opština - Savez gradova i opština Srbije, Priručnik o privlačenju i realizaciji ulaganja na lokalnom nivou Radivoj Milošević-Jovan Miljković, 2017

⁸ Izvor podataka sa interneta:

<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/serbia>

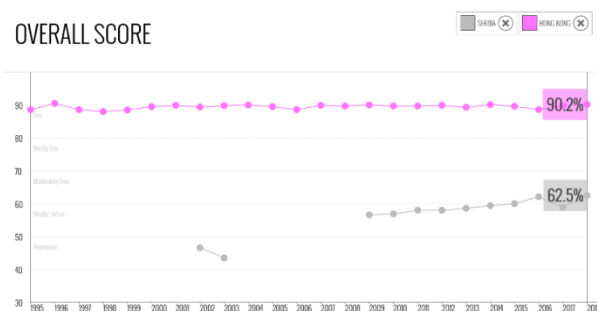
⁹ Izvor podataka sa interneta: <https://www.heritage.org/index/>

¹⁰ Izvor podataka sa interneta: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom>

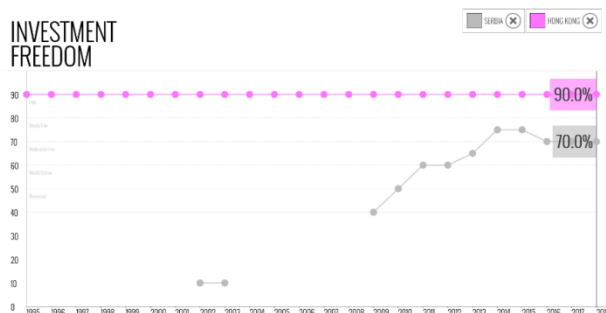
¹¹ Izvor podataka sa interneta: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

i dr. Upravo zato je potrebno rezultate *Doing Business* sagledavati u kombinaciji sa ostalim istraživanjima i indeksima.

Index of economic freedom Wall Street Journal and the Heritage Foundation obuhvata mere ekonomskih sloboda. Ključne oblasti koje ova metodologija prati su aspekti ekonomskog okruženja ogleđanih u: vladavini prava (prava iz oblasti vlasništva, intelektualnih prava, zaštite investicija), veličini i kvalitetu državne administracije, poreskoj politici, fiskalnoj politici i regulatornoj efikasnosti poslovanja i tržišta rada kao i otvorenosti tržišta. Po ovom rangiranju od posmatranih 180 država Srbija se nalazi na 80 mestu. U poređenju sa državama iz Evrope od 45 država Srbija se načlazi na 37 mestu. Veliki napredak napravljen je u oblasti poreskih oslobođanja:

Kao i u investicionim slobodama:

Rang lista konkurentnosti „Globalna konkurentnost“ Svetskog ekonomskog foruma (*The Global Competitiveness, World Economic Forum*) obuhvata mere nacionalne konkurentnosti definisanih kao set iz oblasti kao što su kvalitet institucija, politika i faktori koji definišu nivo produktivnosti, funkcinisanje finansijskog tržišta, stanje infrastruktura, obrazovanje, makroekonomska stabilnost, zaštita konkurencije i dr. *The Global Competitiveness Report 2017–2018*¹², koja procenjuje kompetitivnost 138 zemalja, rangirao je Srbiju na 78. mestu, što je najbolji rezultat u desetogodišnjem periodu (2008 godine, nalazila se na 85. mestu, 2010 na 96. mestu a 2016 na 90. mestu).

¹² Izvor podataka sa interneta: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017-2018.pdf>

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Ispred Srbije, u regionu, nalaze se Slovenija (48), Bugarska (49), Turska (53), Mađarska (60), Rumunija (68), Hrvatska (74), Albanija (75) i Crna Gora (77). Od evropskih zemalja lošije su plasirane Ukrajina (81), Grčka (87), Moldavija (89) i BiH (103). iako je Srbija na ovoj listi vidno napredovala.

Ključne oblasti koje ova metodologija prati su:

Edition	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18
Rank	95 / 144	101 / 148	94 / 144	94 / 140	90 / 138	78 / 137
Score	3.9	3.8	3.9	3.9	4.0	4.1

Na rang listi konkurentnosti WEF, koja posmatra 185 država, Srbija se nalazi na 90. mestu u svetu. Pri tome je bitno da je rang lista konkurentnosti dosta obuhvatnija od rang liste Svetske banke koja se odnosi na uslove poslovanja. Rang lista konkurentnosti obuhvata brojne važne oblasti kao što su kvalitet institucija, razvijenost infrastrukture, makroekonomska stabilnost, kvalitet obrazovanja, politika zaštite konkurencije, razvijenost i funkcinisanje finansijskog tržišta i dr.

Rangiranje Ekonomske slobode u svetu (*Economic Freedom in the World, Fraser Institute Canada*) prati stepen ekonomskih sloboda zasnovanih na teorijama *Adama Smitha, Miltona Friedmana i Fridricha Hayeka*: sloboda ličnog izbora, slobodna razmena, otvorenost tržišta i sigurnost lične i privatne imovine. Ova metoda meri nivo ekonomskih sloboda i u njenom stvaranju je učestvovalo veliki broj poznatih naučnika koji su ovaj indeks nazvali "najbližom definicijom efikasnih tržišta koja postoji". Ekonomske slobode su povezane sa ekonomskim rastom – više sloboda u raspolaganju imovinom, pokretanju poslova i niži nivoi poreza pogoduju konkurenciji, specijalizaciji, investicijama, inovacijama i tehnološkom razvoju, što sve dovodi do ekonomskog rasta.

Indeks ekonomskih sloboda se računa na osnovu podataka koji se ocenjuju za 5 pojedinačnih komponenti: veličinu države, pravni sistem i zaštitu imovine, zdrav novac, slobodu u međunarodnoj trgovini i regulaciju poslovnih aktivnosti. Najviša ocena je 10 i što je viša ocena to je veći nivo ekonomskih sloboda.

Ukupan nivo ekonomskih sloboda u Srbiji se kreće oko 7 što joj daje mesto na rang listi iznad 100 od 159 zemalja koje se rangiraju. Unapređenje ekonomskih sloboda koje dovodi do opšteg prosperiteta, neophodno je dalje popravljati.

Sva ova rangiranja daju putokaz koje mere treba primenjivati za unapređenje poslovnog okruženja. Slični kriterijumi mogu biti upotrebljeni kao merilo uspešnosti instrumenata lokalnog ekonomskog razvoja.

6. Merilo uspeha primenjenih alata LER-a (Primer grada Pirot)

Savremeni mehanizmi za privlačenje direktnih investicija (finasijski podsticaji, poreska oslobođenja, povoljni krediti, poslovanje u slobodnim ekonomskim zonama, itd) garantuju uspeh i veoma su efikasni i efektivni u kreiranju stabilnog i naprednog poslovnog okruženja. Dokaz za to je dat na primeru grada Pirot, gde su ovi alati primenjeni na tri nivoa: državnom, lokalnom i regionalnom (kroz institut slobodne zone).

Rezultat je vidljiv kroz statističke prikaze rasta društvenog prihoda, kretanje visine plata i nivoa spoljnotrgovinske razmene. Rast društvenog proizvoda Jugoslavije u periodu *obnove* i početne izgradnje zemlje od 1948. do 1952. godine bio je samo 2% godišnje¹³. Najbrži rast društvenog proizvoda bio je u vremenu od 1957. do 1960. godine i iznosio je 11,3 posto prosečnog godišnjeg rasta. Društveni proizvod celokupne privrede Jugoslavije u vremenu od 1952. do 1990. godine rastao je za 5,4% prosječno godišnje, a po stanovniku 4,7%. Prema podacima Svjetske banke bruto nacionalni dohodak Jugoslavije u periodu od 1965-1989. godine bio je u sredini grupe od 124 razvijenije i najrazvijenije zemlje i zauzimao je **88** mjesto među tim zemljama. Srbija je 2015 godine bila na **161** mestu prema stopi rasta BDP. Ovo ukazuje na veliko nazadovanje u toku 25 godina.

Bruto domaći proizvod (BDP) Srbije u 2016. godini iznosio je u tekućim cenama oko 4,261 milijardi dinara i za 5,4% je veći nego prethodne godine, dok je realni rast, računat u stalnim cenama, bio 2,8%¹⁴.

U slučaju Pirot pokazatelji poslovanja daju bolju sliku.

UPOREDNA ANALIZA PRIVREDE PIROT15 1975 – 2016 u RSD

---

¹³ Izvor podataka: Razvoj privrednih djelatnosti u SFR Jugoslaviji, publikacija www.znaci.net/00001/120_5.pdf

¹⁴ Izvor podataka: Republički zavod za statistiku

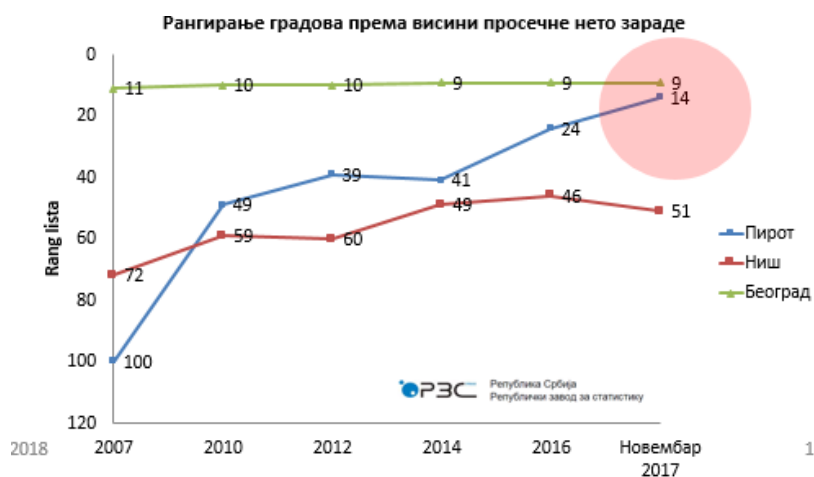
¹⁵ Izvor podataka: Analiza završnih računa privrednih organizacija za 1975, 1980, 1983,. godina Opštine Pirot, SDK SR Srbija, Filijala 62800 Pirot, istorijski arhiv Pirot

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

	UKUPAN PRIHOD	BROJ UPOSLENIH	PROSEČNA NETO PLATA PIROT	PROSEČNA NETO PLATA SRBIJA
1975	4.225.893.000	15.214	2.259	2.812
1980	12.123.564.000	18.351	5.804	7.014
1983	31.655.251.000	19.348	13.130	15.333
1990	53.630.000	22.283	3.326	4.040
2000	35.773.000	20.052		
2015	60.836.047	20.753	42.740	44.432
2016	67.812.272	21.298	47.918	46.097

* 1990 devaluacija sa 11,77 na 7

Privreda Pirota uspeła je da se veoma brzo oporavi od negativnih efekata koje je izazvala promena političkog sistema kao i od katastrofalnog uticaja bombardovanja 1999 godine na ekonomiju Srbije. Prema podacima Ugovorne okružne privredne komore Pirota¹⁶ za deset godina Pirota je podigao prosek neto zarada za 86 mesta na rang listi gradova Srbije.

Prosečna bruto plata u 2017 godini za 11% je bolja od republičkog proseka a 24,6% od proseka grada Niša.

¹⁶ Izvor podataka: www.komorapirot.com

Просечне зараде према статистичким територијалним јединицама (НСТЈ)

		РСД
		2017
		бруто зараде
Просечне зараде према статистичким територијалним јединицама (НСТЈ), месечни и годишњи просек		
РЕПУБЛИКА СРБИЈА ¹		65976
Град Ниш		58773
Пирот		73261

Извор података: Републички завод за статистику

Spoljnotrgovinska razmena pirotske privrede je pozitivna sa indeksom 1,55. U 2017 uvoz je bio oko 310 a i zvoz oko 480 miliona Eura ¹⁷ Dominatni izvoznici su kompanije Tigar Tajers, Tigar ad, D Kompani i Merkatus tekstil.

Pored toga što je Pirot upotrebio većinu alata za poboljšanje poslovnog okruženja, naročito instrumenate za privlačenje investicija, od najvećeg je značaja to što ispunjava kriterijume i zahteve koje investitori traže prilikom odabira lokacije za investiranje ¹⁸. Odabir prave lokacije za instaliranje proizvodnih kapaciteta je važan posao a radi se o tome da jedna lokacija mora da zadovolji puno kvalitativnih i kvantitativnih faktora na državnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Na najvećem nivou moraju biti:

- infrastrukturna opremljenost lokacije (putevi, stuja, telekomunikacije, voda, kanalizacija, gas, odlaganje smeća i uslovi životne sredine);
- raspoloživost i cena radne snage;
- obrazovanost i veštine radne snage;
- stanje lokalne zajednice (kultura, stanovanje, školstvo, zdravstvo, sportski sadržaji itd);
- lokacije i objekti za *brownfield* i *greenfield* investicije;
- prihvatljiva cena zemljišta i nekrenina;
- kvalitetni transportni i logistički servisi;
- bezbednost objekata i ljudi;

¹⁷ Izvor podataka: Ugovorna okružna privredna komora Pirot

¹⁸ Izvor podataka: Selecting the Best Location for Your US Manufacturing Plant, A resource guide for finding the optimal location that is cost effective, efficient, and meets your operating requirements, Walmart Made USA Program, Biggins Lacy Shapiro & Co. LLC, June 2015

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Skup, u radu navedenih a u Pirotu primenjenih alata, čini povoljno poslovno okruženje.

Nosioci valorizacije postignutog povoljnog poslovnog okruženja u Pirotu su Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj garda Pirota, Preduzeće za upravljanje Slobodnom zonom Pirot, Ugovorna okružna privredna komora Pirot, Turistička organizacija Pirot i ostale specijalizovane službe u gradu.

7. Zaključak

Primena instrumenata za uspešan lokalno ekonomski razvoj može dati veoma dobre efekte. Ključ uspeha je sveobuhvatna upotreba svih instrumenata za privlačenje direktnih investicija u kombinaciji sa lokacijom dobro opremljenom eksternom i internom infrastrukturom (kako za *brownfield* tako i i *greenfield* investicije), konekcijom na međunarodne infrastrukturne koridore, dobrim komunikacijama prema svetu, obučenom i veštom radnom snagom, stabilnim lokalno političkim i poslovnim okruženjem.

Potrebno je na jednom mestu kombinovati državne, regionalne i subvencije lokalne samouprave uz razvijen spektar poslovnih usluga, efikasnu administraciju i raznovrsnost beneficija za poslovanje. Svi alati za stvaranje povoljnog poslovnog okruženja, zajedno upotrebljeni, garantuju brzo privlačenje direktnih investicija i povećanje nivoa uposlenosti radne snage. Sa direktnim investicijama dolaze i nove tehnologije što u kasnoj fazi omogućava razvoj lokalnih kompanija i brendova zasnovanih na novim znanjima.

LITERATURA

Lokalni ekonomski razvoj u Srbiji, priručnik za praktičare, Urban institut iz Vašingtona (The Urban Institute, Washington DC, USA) preuzeto sa: jig.org/strategija/wp-content/uploads/sites/2/2014/09/Lokalni_ekonomski_razvoj_u_Srbiji.pdf

Zakon o kontroli državne pomoći, Sl. Glasnik br. 51/2009 preuzeto sa: <http://www.nadzor.org.rs/Zakoni%20cir/Zakon%20o%20kontroli%20drzavne%20pomoci.pdf>

Uredba o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija ("Sl. glasnik RS", br. 110/2016) preuzeto sa: <http://ras.gov.rs/uploads/2017/05/Uredba%20o%20uslovima%20i%20nacinu%20privlacenja%20direktnih%20investicija.pdf>

Razvojan agencija Srbije, preuzeto sa: <http://ras.gov.rs/uploads/2017/09/mapa-uredba-sr-eng.pdf>

Stalna konferencija gradova i opština - Savez gradova i opština Srbije, Priručnik o privlačenju i realizaciji ulaganja na lokalnom nivou Radivoj Milošević-Jovan Miljković, 2017

The World bank, Doing Business, 2018, preuzeto sa: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/serbia>

Docent dr Dragan Č. Kostić, Mr Vladan S. Vasić

Index of economic freedom Wall Street Journal and the Heritage Foundation, 1995,
preuzeto sa: <https://www.heritage.org/index/>

Economic Freedom in the World, Fraser Institute Canada, 1975, preuzeto sa:
<https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom>

Professor Klaus Schwab, Professor Xavier Sala-i-Martin, The Global Competitiveness
Report 2016–2017 preuzeto sa: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>.

Professor Klaus Schwab, Professor Xavier Sala-i-Martin, The Global Competitiveness
Report 2017–2018 preuzeto sa: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

Razvoj privrednih djelatnosti u SFR Jugoslaviji, publikacija preuzeto sa:
www.znaci.net/00001/120_5.pdf

Republički zavod za statistiku preuzeto sa:
<http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4371>

Analiza završnih računa privrednih organizacija za 1975, 1980, 1983, . godina Opštine Pirot,
SDK SR Srbija, Filijala 62800 Pirot, istorijski arhiv Pirot

Ugovorna okružna privredna komora Pirot, preuzeto sa: www.komorapirot.com

Selecting the Best Location for Your US Manufacturing Plant, A resource guide for finding
the optimal location that is cost effective, efficient, and meets your operating
requirements, Walmart Made USA Program, Biggins Lacy Shapiro & Co. LLC, June
2015

LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT TOOLS IN NEW INDUSTRIALIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Abstract: *What kind of resources do local governments have at their disposal to attract direct investment to increase employment and adopt new technologies for the purpose of social and economic progress?*

Are modern mechanisms for local economic development, such as instruments for attracting direct investments (financial incentives, tax exemptions, favorable loans, business in free economic zones, etc.) guarantee for success and how effective these tools are and are effective in creating a stable and progressive business environment?

Improving the business environment (macro and micro) is necessary for encouraging entrepreneurship, creating new and improving the business of existing companies in local communities. This implies the establishment of an

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

advanced legal, social and socio-economic environment dedicated to doing business through the use of special incentive measures at the state, local self-government and special economic zones, such as free zones, export production zones, science and technology parks, etc.

The comprehensive implementation of these measures should be enabled for companies through specialized local government services such as local economic development offices, business associations and free-zone administrations.

Key words: *Local self-government, local economic development, attracting direct investments, advanced business environment, free zones.*